

Håkan Skogsjö

Älvdalska runristare

Särtryck ur

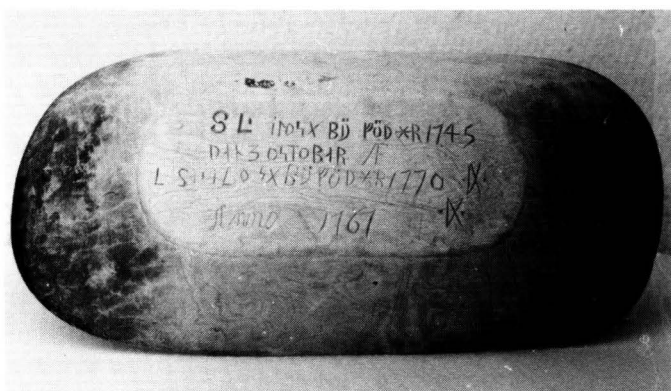
Skansvakten 1985

utgiven av Elfdalens Hembygdsförening

Distribuerad som pdf-fil 2025

Copyright © Håkan Skogsjö (CC BY-SA 4.0)

Träskålen från Loka med runinskriftionen i botten. Den har måtten 51 x 25 x 9 cm och har skänkts till Rots skans av Bernhard Fält i Rot.

Älvdalska runristare

av Håkan Skogsjö

Människorna som omtalas på våra vikingatida runstenar är (med några få undantag) anonyma. Vi kommer aldrig att få veta mer om dessa personer än vad inskrifterna i sig själva upplyser, och ofta förtäljer de fåordiga stendokumenterna inte mer än namnet på den vars minne hugfästs genom ristningen. Orsaken till denna anonymitet är givetvis att vi inte har några andra skriftliga källor från vikingatiden än just runstenarna.

När det gäller de s. k. dalruneinskrifterna är vi däremot bättre rustade. De flesta är gjorda på 1600-, 1700- och 1800-talen, och från dessa århundraden finns annat källmaterial bevarat i rik mängd. Det gör det ibland möjligt att identifiera och få reda på mer om de personer som har gjort dessa inskrifter. Vi kan placera dem både i tid och rum, vi kan utreda deras familjeband och släktskap och vi kan inpassa dem i ett socialt sammanhang.

Personhistoriska källor

Bland de skriftliga källor som står till buds är kyrkoböckerna utan tvekan mest givande. De utgörs i första hand av de s. k. *ministerialböckerna*, dvs födelse-, vigsel- och dödböcker. I dessa har prästen i kronologisk ordning noterat alla födsler och dödsfall samt ingångna äktenskap i socknen. Bland kyrkoböckerna finns också de för Sverige (och Finland) unika *husförhörslängderna*, som kan sägas vara en i topografisk ordning (by för by, gård för gård och familj för familj) uppställd sammanfattning av ministerialböckerna.

De flesta dalruneinskrifterna har sitt ursprung i Älvdalens socken i Dalarna. Kyrkoböckerna därifrån förvaras i Älvdalens kyrkoarkiv. Ministerialböckerna finns bevarade från omkring 1660 och husförhörslängderna från 1719.

Det finns även andra källor som innehåller personhistorisk information, och några av dessa sträcker sig längre tillbaka i tiden än kyrkoböckerna. *Skattelängderna*, som förvaras i Riksarkivet i Stockholm och landsarkivet i Uppsala, finns bevarade från förra hälften av 1500-talet. Den information de ger är dock betydligt mer knapphändig än kyrkoböckernas. *Domböckerna*, dvs underrätternas huvudprotokoll, är synnerligen givande men tyvärr mycket omfångsrika, och det tar därför lång tid att bearbeta dem. De finns vanligtvis bevarade från 1600-talets början.

Litteratur om dalrunor

Litteraturen om dalrunor och dalruneinskrifter är inte

särskilt omfattande. En bra översikt i ämnet är *Runor i Dalarna* av Helmer Gustavson och Sven-Göran Hallonquist, som utkom i början av 1985 och kan köpas från Elfdalens hembygdsförening. I slutet av denna skrift finns en del "lästips" för den som vill fördjupa sig i ämnet.

Idén att försöka identifiera dalska runristare i kyrkoböckerna är inte ny. *Karl Trotzig* publicerade 1923 en artikel i Dalarnas hembygdsförbunds tidskrift med titeln "En märklig runinskrift. Den längsta kända med dalrunor". Där visar han med hjälp av kyrkoböckerna hur en ask från Älvdalen via Härjedalen till slut kom att hamna i Sörgränge i Graninge socken, Ångermanland. Asken var tillverkad av Bältar Mars Larsson (1748–1782) i Loka. *Elisabeth Svärdröm* utgav 1959 en skrift med titeln "Runskålen från Hykie" (Filologiskt arkiv nr 7). Enligt den långa inskriften på skålens stödbotten har den tillverkats av en **mas : iendeson**, dvs Mats Henriksson, och denna försöker Svärdröm spåra i kyrkoböckerna. Någon helt säker identifikation har inte gått att göra, men mycket tyder på att skålens upphovsman är Mats Henriksson (1670–1731) i Klitten. I samma skrift (sid. 16–17) berör hon också en annan skål, som enligt inskriften är gjord år 1688 av **anders : tåmason**. Svärdröm förmodar att denna är identisk med Anders Tomasson i Klitten, som dog 1710 vid 87 års ålder. *Stig Björklund* har publicerat en artikel "Dalrunor och bomärke på en träskål från år 1705, återfunnen i Minnesota" (Svenska landsmål och svenskt folkliv 1980, häfte 304). Där försöker han visa att en skål med en inskrift, som enligt Björklund lyder **MNS afe giort skålen datum lymsku den 26 iulius a-- ano 1705 skålbäks nesi**, är tillverkad av Stor Mats Nilsson (f. 1669) i Åsen. Björklunds argumentation övertygar dock inte, varför denna identifiering måste betraktas som mycket tveksam. Dels är inskriftens första runa så illa skadad att det inte kan anses säkert att initialerna verkligen skall läsas **MNS** – de kan också tolkas **ANS** eller möjligen **PNS** – och dels lämnar ristaren så knapphändiga uppgifter om sig själv att det är omöjligt att göra en säker identifiering. Att inskriften innehåller bomärken gör – med dagens bristfälliga kunskaper om dessa – inte identifieringen tillförlitligare, åtminstone inte när den baseras på så lösa antaganden om personernas släktskap som Björklund gör.

Att identifiera runristare

Först och främst måste vi göra klart för oss att de dalska runinskrifterna både till form och innehåll är av skiftande slag. En del utgörs av enkelt klotter som gjorts på väggen i någon fäbod. Dessa ristningar består vanligtvis bara av initialer och årtal, t. ex. **1780 : EMS : 1836** (ristning i en bod vid Avfljotbodarna i Älvdalen). Andra inskrifter däremot är långa och innehållsrika. De minner ofta om någon särskild händelse, en vigsel, ett hungersår eller tillverkningen av en skål. Ett exempel på en sådan inskrift är den s. k. Hykieskålen från 1704, där Mats Henriksson beskriver hur han tillverkat skålen. Inskriften avslutas dessutom med förhoppningen "Å, Gud give, att den skall vara full och aldrig gärna tom med god, skön och söt grädd! Sedan vore det mycket bra".

Dessa olika typer av inskrifter ger naturligtvis skiftande möjligheter att identifiera runristaren i det historiska källmaterialet. Enkelt uttryckt kan man säga att ju fler uppgifter han lämnar om sig själv, desto lättare är det att göra en säker identifiering. Det måste dock röra sig om uppgifter som kan beläggas i källmaterial. Därför är t. ex. födelsetider och vigseltider mycket värdefulla.

Inskrifter som enbart utgörs av initialer och årtal – t. ex. ristarsignaturen **MHS** *af* : **giort 1693 den 14 hoctobris** på en kåsa från Liden i Älvdalen – måste betraktas som omöjliga att hänföra till en viss person. Namnskicket i Dalarna var – liksom i övriga Sverige – synnerligen lite varierat, varför ett namn som **M(ats)/M(ickel) H(enriks)s(on)/H(ans)s(on)** säkerligen bars av flera personer i Älvdalen vid denna tid.

Men låt oss nu titta närmare på tre föremål med dalruneskrifter, för att se vilka möjligheter det finns att identifiera ristaren i kyrkoböckerna och vad man kan hitta för uppgifter om honom.

1. Träkista från Kittan (ca 1720)

Följande inskription, ristad med in knivspets, finns på insidan av locket på en liten träkista, som ägs av fru Ziri Tegner, Liden, Älvdalen.

ILS födes : ar : 1687 . den 26 april : brude år
1712 . den 27 : april

KPD födes : 1687 : den

MID fodes . ar : 1721 den 21 october

KID fo-e- år 1725 : den : 27 : nouemer

Inskriften påminner om den typ av släktanteckningar som kan påträffas i biblar på främre pärmens insida och närmast följande blad. Ristaren har behärskat riksspråket så bra att några direkt dialektala drag inte kan märkas i inskriften, utom möjligen runan **e** i ordet **brude år**.

Inskriftens **ILS** avser bonden *Jon Larsson* i Kittan, Älvdalen. Han var född 1687 i Kittan (döpt 1 maj, födelsedatum anges inte i födelseboken) och dog där 1741 (begravd 23 aug.). Enligt födelseboken var han son till *Lars Andersson* i Kittan.

Jon Larsson vigdes 27 april 1712 med *Karin Persdotter*, inskriftens **KPD**. Hon var född 1687 (döpt 11 sept) i Rot, Älvdalen, och dog av ålderdomsbräckligheter 1765 (begravd 15 juli) i Kittan. I dödboken uppges att "hennes vandel har varit lysande av gudsfruktan och beskedlighet". Hon var dotter till *Per Larsson* (och – enligt dödsnotisen – *Karin Göransdotter*) i Rot.

Makarna hade tillsammans två barn, *Marit Jonsdotter*, född 21 okt. 1721 i Kittan, och *Kerstin Jonsdotter*, född där 27 nov. 1725. De nämns i inskriften som **MID** och **KID**.

Marit gifte sig 29 jan. 1738 med *Gyris Anders Andersson*, född 1 juni 1713 i Östermyckeläng, Älvdalen. Makarna bosatte sig i Kittan, och där var *Anders* kyrkoskriven när han dog 26 juli 1774 i Skarptäkts fäbodrar. *Marit* dog 5 juni 1795, kl. 3 om morgonen, i Kittan. I slutet av sin levnad blev hon "svag till sinnes", och de sex sista åren var hon bunden vid sängen. *Marit* och *Anders* var barnlösa.

Kerstin gifte sig 3 febr. 1745 med soldaten *Anders Ols-son Klitt*, född 13 juni 1722 på Näset, Älvdalen. Även de bosatte sig i Kittan. *Kerstin* dog där 26 mars 1790 av "trän-sjuka" efter att ha varit sängliggande i 16 veckor, och *Anders* dog 7 jan. 1800 i Kittan av en tärande sjukdom. I personalieboken skriver prästen om *Anders* att han antogs till soldat 1743 vid Kungl. Dalregementet och Orsa kompani. Han deltog under sex års tid i det pommerska kriget och visade då en "beständig trohet och lydnad". I fyra år var han på arbetskommenderingar. Han erhöll avsked 1763 sedan han "berömligen tjänt i 20 år". 1771 fick han enkelt underhåll för sitt trogna förhållande under tjänstetiden. "Han har städse älskat frid och endräktighet både med grannar och andra människor", skriver prästen avslutningsvis. – *Kerstin*

och *Anders* fick tillsammans fem barn: *Lars* (1746–1757), *Olof* (f. 1748), *Per* (1754–1756), *Anders* (f. 1757) och *Marit* (f. 1763).

Inskriften på kistan kan med normaliserad stavning och med kännedom om personernas fullständiga namn återges på följande vis:

Jon Larsson föddes år 1687 den 26 april

Karin Persdotter föddes 1687 den

brudår (= vigselår) 1712 den 27 april

Marit Jonsdotter föddes år 1721 den 21 oktober

Kerstin Jonsdotter föddes år 1725 den 27 november

{ PMS : KID : 1758 :
 { APD : PÖ : DAI : 10 : APRIL
 { 1751 : PPS : PÖ : DN : 29 MAS
 { 1759 : APD : PÖ : DN : 2 : MASI
 { 1761
 { MPS : PÖ : DN : 30 : NOMB
 { 1763 : IPS : PÖ : DN : 1 : SNTMB
 { 1766 : MPD : PÖ : DN : 15 : NOMB
 { 1769
 APS : FÖD : DEN 24 JULIUS
 ÅR : 1772

Inskriptionen på svepasken från Evertsberg. Längst t. h. på rad tre och fyra syns den unika s-runan i orden **mas** och **masi**. Den förekommer också i **setmb** längre ned i texten.

2. Svepask från Evertsberg (1756–1772)

En svepask med måtten 20 x 16 x 5,4 cm, ägd av *Jenny Olsson*, född Fält, Västermyckeläng i Älvdalen, har följande inskription i botten:

PMS : KID : 1756 :

ADP : fö : den : 10 : april

1757 : PPS : fö : dn : 29 : mas

1759 : APD : fo : dn : 2 : masi :

1761

MPS : föd : dn : 30 : nomber :

1763 : IPS : föd : dn : 1 : sntmb

1766 : MPD : föd : dn : 15 : nomber

1769

Dessutom finns på askens sida en ristning gjord helt med latinska bokstäver:

APS : föd : den 24 iulius

år : 1772

Inskriften är av samma typ som föregående. Båda upplyser om ett äkta pars vigseltid och deras barns födelsedagar. Ristningarna har säkerligen gjorts allteftersom händelserna har inträffat, varför uppgifternas tillförlitlighet torde vara hög.

Inskriftens upphovsman har tydligen varit en tämligen ovan ristare. Flera siffror har spegelvänts, t. ex. alla sexor utom **1769** och tvåorna i **29 mas** och **2 masi**. Vidare är andra runan i ordet **sntmb** säkerligen felristad, bistaven har vänts åt höger istället för åt vänster. Den avsedda runföljden har varit **setmb**, att utläsas "september". Egendomlig är också s-runans form i orden **mas**, **masi** och **sntmb**. Den har nämligen tecknats som en l-runa. Någon konflikt med in-

skriftens / uppstår dock inte, eftersom dessa har ristats som latinska bokstäver. Orsaken till s-runans ovanliga form kan möjligen vara en vilja hos ristaren att i grafiskt hänseende försöka skilja den mer från runan i, så att förväxlingsrisken av runorna s och i minskades.

Skrivningen **masi** för månadsnamnet mars torde förklaras av att ristaren varit påverkad av månads latinska namnform "martii" – jfr **julius** för "juli". Att r utelämnats både i **mas** och **masi** kan återspegla ett dialektalt drag. Företeelsen är belagd även i andra dalruneinskrifter, däribland en inskription på en kista från Lidens by som innehåller datumangivelsen **10 mas 1720**. Ytterligare två exempel anförs av Sigurd Erixon, Runinskrifter från Dalarna (i: Fataburen 1915), sid 150 och 154.

PMS : KID : 1756 anger vigseltiden för *Hans Per Matsson* i Evertsberg och *Kerstin Jonsdotter* i Västermyckeläng, som enligt Älvdalens vigselbok gifte sig fjärde dag påsk (21 april) detta år. Hans Per Matsson var född 10 juli 1731 i Evertsberg och son till Skräddar Mats Persson (1692–1750) och Anna Ersdotter (1690–1754). Han gifte sig första gången 6 jan. 1753 med Margareta Persdotter i Evertsberg, en änka som var sexton år äldre än han själv. Hon avled emellertid redan 1755 (begravd fjärde stora böndagen), och Per Matsson gifte året därpå om sig med Kerstin Jonsdotter, född 27 maj 1734 i Västermyckeläng, dotter till Bällas Jon Andersson och Anna Persdotter.

Hans Per Matsson och Kerstin Jonsdotter fick tillsammans sju barn, som alla är noterade på svepasken. Barnen var: *Anna Persdotter*, f. 9 april 1757 (på svepasken uppges att hon föddes den 10 april) i Evertsberg, d. där 1758 (begravd 16 april). *Per Persson*, f. 29 mars 1759 i Evertsberg, d. ogift 19 okt 1789 i Västermyckeläng. Han tjänstgjorde som skolmästare i tio års tid, och han får ett vackert eftermäle av prästen i sin personalia. *Anna Persdotter*, f. 2 mars 1761 i Evertsberg, d. 1765 (begravd 24 mars) i Västermyckeläng. *Mats Persson*, f. 30 nov. 1763 i Evertsberg. *Jon Persson*, f. 30 aug. 1766 i Västermyckeläng (på svepasken uppges att han föddes den 1 sept.). *Margareta Persdotter*, f. 15 nov. 1769 i Västermyckeläng. *Anders Persson*, f. 22 juli 1772 i Västermyckeläng, d. där 22 maj 1778. Han är utglömd i födelseboken, men finns noterad i husförhörlängden. På svepasken uppges han vara född den 24 juli.

I tre fall skiljer sig datumuppgifterna mellan födelsebo-

ken/husförhörlängden och svepasken. Att avgöra vilken uppgift som skall tillmätas högst källvärde är inte möjligt, eftersom Per Matssons noggrannhet inte kan bedömas. Något egentligt skäl att föredra födelsebokens uppgifter – vilka vanligtvis brukar anses äga vitsord – kan jag dock inte se.

Omkring 1764 flyttade Per Matsson och hans familj från Evertsberg till Västermyckeläng, som ju var hustruns hemby. Troligen övertog Per Matsson en del av svärfaderns gård där. Kerstin Jonsdotter avled 1 sept. 1795 av "lungsot och andtappa", och Per Matsson gick ur tiden 6 jan. 1805.

Inskriften på svepasken har på nutidssvenska följande lydelse:

Per Matsson Kerstin Jonsdotter (vigda) 1756

Anna Persdotter född den 10 april 1757

Per Persson född den 29 mars 1759

Anna Persdotter född den 2 mars 1761

Mats Persson född den 30 november 1763

Jon Persson född den 1 september 1766

Margareta Persdotter född den 15 november 1769

Anders Persson född den 24 juli 1772

3. Träskål från Loka (1767)

Följande inskription finns ristad på botten av en skål av trä, som ägs av Elfdalens Hembygdsförening (EHF 2507). Skålen har använts vid långfaboden Skärberg till förvaring av mjölk och filmjölk.

SLS i loca by föd år 1745

den 3 october

LSS i loca by föd år 1770

anno 1767

Egentligen torde det röra sig om två inskrifter. Den första, som förmodligen är gjord 1767 i samband med skålens tillverkning, upplyser om **SLS'** födelsetid. Den andra, som måste vara gjord efter 1770, nämner **LSS** och dennes födelseår. – Inskriften uppvisar inga dialektala drag utan är avfattad på rent riksspråk.

Inskriftens **SLS** avser bonden *Sven Larsson* i Loka, Älvdalen. Han var född 3 okt. 1745 i Loka och dog där 20 maj 1773 av "håll och styng". Han var son till Gulliks Lars Matsson (1700–1772) och Kerstin Andersdotter (1705–1773) i Loka.

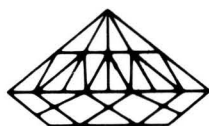
Somliga kan knepen.

Så är det med pengar också.

Ska det bli något av, räcker det
inte med planer och förhoppningar.

Våra knep kan hjälpa dig.

Kom in på Götabanken, så berättar vi mer.

GÖTABANKEN

Älvdalen

Sven Larsson vigdes 5 febr. 1769 med *Brita Persdotter*, född 1744 och död av vattusot 28 maj 1807 i Loka. De fick tillsammans ett barn, sonen *Lok Lars Svensson*, inskriftens **LSS**, född 14 maj 1770 i Loka.

Efter makens tidiga död gifte *Brita Persdotter* 1775 (datum anges inte i vigselboken) om sig med *Karin Per Persson*, född 1748 och död 12 mars 1807 i Loka, där han var bonde. I detta äktenskap föddes fem barn, varav ett dog i späda ålder.

Sonen i första äktenskapet, *Lok Lars Svensson*, gifte sig 19 april 1790 med *Marit Persdotter*, född 3 jan. 1767 i Näset, Älvdalen, och död där 17 maj 1792 efter att i flera år lidit av lungsot. Hon var dotter till *Göran Per Persson* och *Anna Larsdotter* i Näset. Makarna var bosatta i Näset.

Lars Svensson gifte om sig 10 febr. 1793 med *Marget Larsdotter*, född 25 nov. 1774 i Kittan, Älvdalen. Hon var dotter till *Kitt Lars Andersson* och *Elin Larsdotter* i Kittan, där *Lars* och *Marget* också bosatte sig. I sitt andra äktenskap fick *Lars Svensson* fyra barn: *Sven* f. 1796, *Marget* f. 1798, *Brita* f. 1801 och *Lars* f. 1804.

Inskriften på skålen har med dagens svenska följande lydelse:

Sven Larsson i Loka by född år 1745 den 3 oktober

Lars Svensson i Loka by född år 1770

Anno 1767 (gjordes skålen)

Sammanfattning

Vi har sett tre exempel på dalruneinskrifter, som har varit utformade så att det inte mött något hinder att finna ristarna i kyrkoböckerna. Genom att personernas födelse-tider varit angivna, har identifikationen kunnat göras helt säker. Föremålens och därmed också inskrifternas ursprungs-orter har kunnat fastställas till byarna Kittan, Evertsberg och Loka, alla belägna i Älvdalens socken. Runristarna har varit bönderna *Jon Larsson* (1687–1741) i Kittan, *Hans Per Matsson* (1731–1805) i Evertsberg och *Sven Larsson* (1745–1773) i Loka.

Tillägg till "Träskål från Loka (1767)"

Lars Larsson f. 1804, d. 1874 var smed på Långö liebruk. Han tog sig namnet *Lindberg*. Hustrun hette *Kerstin Andersdotter* från Liden nr 6, f. 1808.

Barn:

Anna, f. 1832, gift 1853 m. *Carl Erik Björklund*, f. 1827 i Orsa, bosatta i Loka. *Sven*, f. 1834. Mycket skicklig smed vid Långö bruk. *Margit*, f. 1836, gift 1854 m. *Röd Per Persson*, Loka, f. 1825. *Cherstin*, f. 1839.

Sven Lindberg var smed vid Långö bruk, hans son *Fredrik Lindberg*, f. 1874 var smed och hade egen liefabrikation i Älvdalen.

Se: Älvdalens Sockens Historia av S. Solders, del III, sid. 56 plansch 7, Långösmeder; sid. 73 plansch 24, Fyra generationer liesmeder Lindberg.

Sammanställt av Anders Södersten

Avskrift

Blyberg

Humlen frodas. Identifiera personerna! Foto: Tenn Lars

Emellan Undertecknade äro följande öfverenskommelse inträffade.

jag *Graf Matts Larsson* från Elfdalen och Mjågens by bortbyter en Hummelgård belägen i blyberg, med *Håll Lars Hansson* derstädes hvarför jag återfått en Hummelgård belägen i samma by samt har jag ärhållit mellangiften i Contant.

bekommet 16 Rgs (Riksgälds) som härmed

försäkras

Elfdalen och Mjågen

den 4 maj 1827

Wittnen

J. Hesselius

Johan Lindgren

Graf Matts *Larsson*
i Mjågen

Avskrivet av *Karin Åhs*
Blyberg